

מסכת ברכות

פרק ראשון

א מַאֲמֵתִי קוֹרִין אֶת שְׁמֵעַ בְּעֶרְבִית, מְשַׁעָּה שְׁהִפְּהֵנִים נִכְנְסִים לְאֹכֹל בְּתְרוּמָתָן, עַד סוּף

הכוכבים. והא דלא תני משעת לאת הכוכבים, מלתא אגב אורחיה קא משמע לן, שאס נטמאו הכהנים צטומאה שטהרתן תלויה צקרצן, כגון זצ ומאורע, אין הכפרה מעצבתן מלאכול צתרומה, דכתיב (ויקרא כג) וצא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים, ציאת שמשו מעצבתו מלאכול צתרומה, ואין כפרתו מעצבתו מלאכול צתרומה: עד סוף האשמורה הראשונה.

א א מאימתי קורין משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. כהנים שנטמאו וטבלו אין יכולים לאכול צתרומה עד שיעריצו שמשן, דהיינו לאת

משנה כפשוטה

פתיחה למסכת ברכות

המסכת הזאת, שהיא הראשונה בסדר המסכתות של 'ששה סדרי משנה', נקראת בשם 'ברכות', לפי שבעיקרה היא עוסקת בהלכות ברכות לסוגיהן; ברכות הנהנין, ברכות השבח וההודאה, ברכות ה'קא'א, אשר כל אלו מתבארות בחצייה השני של המסכת. אמנם, שלושת הפרקים הראשונים עוסקים בהלכות 'קריאת שמע' ותפילה - אך גם שתי המצוות האלה נכללת בהן אמירת ברכות: קריאת שמע תיקנו בה חכמים ש'תאמר עם ברכותיה, הן לפנייה והן לאחרייה. והתפילה, שעיקרה 'תפילת שמונה-עשרה' הרי נקבעה כולה בנוסח של ברכות, שכולן מסיימות ב'ברוך אתה ה'...'.
מצות קריאת שמע, חיובה מדאורייתא פעמיים בכל יום, שנאמר (דברים ו, ז) 'וְדַבַּרְתָּ בָּם... וּבִשְׂכָבְךָ וּבְקוּמְךָ'. ומתקנת חכמים היא באה כחלק מסדר 'תפילת שחרית' ו'תפילת ערבית', לאומרה בתפילות הללו עם ברכותיה קודם תפילת שמונה-עשרה.

ההלכות הנוגעות למצות קריאת שמע עצמה, אמנם שוות בכל פרטיהן הן בקריאתה שחרית והן בקריאתה ערבית. אך מכיון שלכל אחת מהן קבעה התורה זמן שונה, הראשונה, זמנה 'בשכבך'; והשנייה, 'בקומך' - הרי יש לדון בכל אחת בנפרד אימתי מתחיל זמן מצוותה, ועד אימתי הוא נמשך. שכן, התורה לא תלתה את זמניהם בימים 'ולילה', לומר שזו זמנה כל הלילה וזו זמנה כל היום, אלא בזמני שכיבה וקיימה, דהיינו בזמן שבני אדם שוכבים ובזמן שהם קמים משנתם.

- משנתנו הראשונה דנה בזמן קריאתה 'בשכבך', והמשנה שלאחריה דנה בזמן קריאתה 'בקומך'. וכשם שבכל דיני הימים השלמים האמורים בתורה, הרי הלילה שייך ליום שלאחריו, ולא כהמשך ליום שלפניו, כאמור (בראשית א, ה) 'וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר' - כך סידרן גם התנא בביאור זמניהן והלכותיהן. וכך לשון הכתוב במצוה זו עצמה, שבתחילה הוא מזכיר 'בשכבך', ואחר כך 'בקומך'.

(א) מַאֲמֵתִי מתחיל הזמן שבו קורין את 'שמע' בערבית: מְשַׁעָּה שְׁהִפְּהֵנִים שנטמאו וטבלו לטהרתם נכנסים לבתייהם לאכל בתרומתן - דהיינו בשעת צאת הכוכבים. שכן הדין באכילת תרומה האסורה לטמאים, שגם לאחר טבילתם, עדיין אינה מותרת להם התרומה עד שיגיע הלילה, כמו שנאמר (ויקרא כב, ה"ז) 'אִישׁ אֲשֶׁר יִגַע בְּכֵל שֶׁרָץ אֲשֶׁר יִטְמָא לוֹ... וְלֹא יֵאָכֵל מִן הַקֹּדְשִׁים כִּי אִם רָחַץ בַּשֶּׁוּר בַּמַּיִם. וְכֹא הִשְׁמֵשׁ וְטָהַר וְאַחַר יֵאָכֵל

הָאֲשֵׁמוּרָה הָרְאשׁוֹנָה, דְּבָרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר. שְׁלִישׁ הָרְאשׁוֹן שֶׁל לַיְלָה, וְחֻכְמִים אוֹמְרִים, עַד חֻצוֹת. רַבֵּן גַּמְלִיאֵל שֶׁהַלֵּילָה נֶחֱלַק לְשִׁלְשָׁה מִשְׁמֵרוֹת, וּמִשָּׁם וְאֵינְךָ לֹא אוֹמֵר, עַד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. מַעֲשֵׂה שְׁבָאוּ מִקְרֵי תוֹ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע בְּנֵי מִבֵּית הַמְּשֻׁתָּה, אָמְרוּ לוֹ, לֹא קָרִינוּ אֶת דְּשִׁכְזָה, וְלֹא קָרִינוּ צִיָּה בְּשִׁכְזָה. וּמִקְמֵי כֹּחַ

הַכּוֹכָבִים נִמְי יִמָּא הוּא וְלֹא זְמַן שְׁכִיבָה. וְהַמְקַדְיָמִים וְקוֹרִים קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל עֲרֻצִית מִצְעוּד יוֹם, סוּמְכִים אֵלֶּה דְרַצֵּי יְהוּדָה, דְּאִמְרַי לְקַמְנָן צַפְרָק תַּפְלַת הַשָּׁחַר, תַּפְלַת הַמִּנְחָה עַד פְּלַג הַמִּנְחָה שֶׁהוּא שְׁעָה וְרִצִיעַ קוֹדֵם הַלֵּילָה, וְקִיִּימָא לָן דְּעַצֵּד כְּרַצֵּי יְהוּדָה עַצֵּד, וּמִיד כְּשִׁכְלָה זְמַן הַמִּנְחָה מִתְחִיל זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל עֲרֻצִית: עַד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. כֹּל הַלֵּילָה מִקְרֵי זְמַן שְׁכִיבָה. וְהַלְכָה כְּרַבֵּן גַּמְלִיאֵל שֶׁגַּם חֻכְמִים מוֹדִים לוֹ, וְלֹא אָמְרוּ עַד חֲלוֹת אֵלֶּה כְּדִי לְהַרְחִיק אֶת הָאֵדָם מִן הַעֲצִירָה. וּמִיָּהוּ לְכַתְחִילָה מִשְׁהִיָּע עוֹנֵת ק"ש שֶׁל עֲרֻצִית דִּמְחִינְתִּין דֵּהֵיִינוּ מִלְּאֵת הַכּוֹכָבִים, אֶסְקוּר לְסַעוּד וְכֹל שֶׁכֵּן לִישָׁן עַד שִׁקְרָא ק"ש וַיִּתְפַּלֵּל: מַעֲשֵׂה שְׁבָאוּ בְּנֵי מִבֵּית הַמְּשֻׁתָּה. צִי רַבֵּן גַּמְלִיאֵל שֶׁמַּעֲנִינְהוּ לְרַצְנָן דְּאִמְרֵי עַד חֲלוֹת, וְהִכִּי קְאָמְרֵי לִיָּה הֵא דְּפִלְגֵי רַצְנָן עֲלֵךְ, דּוּקָא קְאָמְרֵי עַד חֲלוֹת וְתוֹ לֹא, וַיַּחֲדִי וְרַצִּים הַלְכָה כְּרַצִּים, אוֹ דְּלִמָּא רַצְנָן כּוּוּתָךְ סְצִירָא לְהוֹ וְהֵאִי דְּקָאִמְרֵי עַד חֲלוֹת, כְּדִי לְהַרְחִיק אֶת הָאֵדָם מִן הַעֲצִירָה. וְאִמְרַי לְהוֹ,

משנה כפשוטה

מִן הַקְּדוּשִׁים - וְדִרְשׁוּ חֻכְמִים (יְבִמוֹת עַד): שְׁבִתְרוּמָה הַכְּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁגַּם הִיא נִקְרָאת 'קְדוּשִׁים'. וְלִימְדוּנוּ הַתְּנַא, שֶׁתְּחִילַת הַזְּמַן לְקִיּוּם מִצְוַת קְרִיאַת שְׁמַע, שׁוֹה לְזִמְנָן הִיתֵר אֲכִילַת תְּרוּמָה לְטִמְאִים שְׁטַבְלוּ בְיוֹם, שֶׁשְׁתִּיָּהוּן בַּתְּחִילַת הַלֵּילָה. וְהַגַּם שְׁבִקְרִיאַת שְׁמַע נֹאמֵר 'בְּשִׁכְבְּךָ' וְאֵילּוּ בְּאֲכִילַת תְּרוּמָה נֹאמֵר 'זְבֹא הַשְּׁמַשׁ' - הִרִי גַם לְעִנְיָן שְׁעַת שְׁכִיבָה יֵשׁ הַמְקַדְיָמִים לְעֵלוֹת עַל יַצּוּעֵיהֶם לִישׁוֹן, תִּיכַף בַּתְּחִילַת הַלֵּילָה.

וּמִשְׁךְ הַזְּמַן לְקִיּוּם מִצְוַת קְרִיאַת שְׁמַע, הוּא עַד סוּף הָאֲשֵׁמוּרָה הָרְאשׁוֹנָה - בְּגִמְרַי שְׁלִישׁ הָרְאשׁוֹן שֶׁל הַלֵּילָה, שְׁמֵאזְ וְהַלְאָה כְּבַר עֲבַר זְמַנָּה וְלֹא נִיתֵן לְקִיּוּמָה עוֹד. כִּי כְּפִי הַסֵּדֶר הַרְגִיל אֵינְן מֵאֲחֵרִים בְּנֵי אָדָם אֵת זְמַן שְׁכִיבָתָם לִישׁוֹן, יוֹתֵר מִשְׁלִישׁ הַלֵּילָה. - אֵלוּ דְּבָרֵי רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, הַסּוֹבֵר שֶׁהַלְשׁוֹן 'בְּשִׁכְבְּךָ' מִשְׁמַעוּ זְמַן הַשְּׁכִיבָה כְּדִי לִישׁוֹן, דֵּהֵיִינוּ הַזְּמַן שֶׁל הַתְּחִילַת הַשִּׁנָּה בְּלִבְדָּה, וְלֹא כֹל מִשְׁךְ זְמַן הַשִּׁנָּה.

וְחֻכְמִים אוֹמְרִים: זְמַן מִצְוֹתָה נִמְשַׁךְ עַד חֻצוֹת הַלֵּילָה. כִּי מַעֲיָקֵר דִּין הַתּוֹרָה זְמַנָּה כֹּל הַלֵּילָה, שֶׁהַלְשׁוֹן 'בְּשִׁכְבְּךָ' פִּירוּשׁוֹ כֹּל זְמַן שְׁבִנֵי אָדָם עַדִּין שׁוֹכְבִים וַיִּשְׁנִים, אֵלֶּה שְׁמִדְרַבְּנָן הַגְּבִילוּ אֵת זְמַנָּה שְׁאִין לְאַחֵר אֵת קִיּוּם מִצְוֹתָה יוֹתֵר מִחֻצֵי הַלֵּילָה (כְּאִשֶּׁר יִבּוֹאֵר לְהַלְזָן).

רַבֵּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: זְמַנָּה נִמְשַׁךְ עַד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר - דֵּהֵיִינוּ כֹּל הַלֵּילָה, עַד הָאוֹר הָרְאשׁוֹן שֶׁל הַבּוֹקֵר הַנִּרְאָה בְּרַקִיעַ (כְּשֶׁעָה וְחִמִּישִׁית אוֹ שְׁעָה וּמִחֻצָּה קוֹדֵם יְהַנֵּךְ הַחֲמָה). שְׁלִדְעַתוֹ לֹא הִיתָה תְּקֵנָה בְּמִצְוָה זוֹ לְהַגְבִּיל אֵת זְמַנָּה, אֵלֶּה הַעֲמִידוּהָ כְּעִיקֵר דִּין הַתּוֹרָה. מַעֲשֵׂה שְׁבָאוּ בְּנֵי רַבֵּן גַּמְלִיאֵל, בַּחֲזֵרָה מִבֵּית הַמְּשֻׁתָּה (סַעוּדָת נִישׁוּאִין) אַחֵר חֻצוֹת הַלֵּילָה, וְאָמְרוּ לוֹ, לֹא קָרִינוּ אֶת שְׁמַע. אָמְרַי לָהֶם, אִם עַדִּין לֹא עָלָה

שָׁמַע. אָמַר לָהֶם, אִם לֹא עָלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר, חִיבִין אַתֶּם לְקָרוֹת. וְלֹא זֹו בְּלִבְדּוֹ, אֲלֵא כָּל מָה שְׁאַמְרוּ חֲכָמִים עַד חֲצוֹת, מְצוֹתֵן עַד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. הֶקְטֵר חֲלָבִים וְאַבְרִים, מְצוֹתֵן עַד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. וְכָל הַנְּאֻכְלִין לְיוֹם אֶחָד, מְצוֹתֵן עַד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. אִם פֶּן, לְמָה אָמְרוּ חֲכָמִים עַד חֲצוֹת, כְּדִי לְהִרְחִיק אֶת הָאָדָם מִן הָעֵבְרָה:

רצן כוונתי סצירא להו, והא דקאמרי עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העזירה, ומייצים אתם לקרות: ולא זו בלבד. כולה מילתא דרצן גמליאל היא לאמר לצניו: הקטר חלבבים. של קרבנות: ואברים. של עולת תמיד של צין הערבים שנוק דמו ציום, מנזה להעלות

הנחמים כל הלילה, דכתיב (ויקרא 1) היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הצוק: וכ"ה הנאכלין ליום אחד. כגון תודה ומטאת ואשם וכיוצא בהם, שהם נאכלים ליום ולילה, ומן אכילתן עד שיעלה עמוד השחר והוא המציא לידי נותר: אם בן למה אמרו חכמים עד חצות. נק"ש וצאכילת קדשים. אצל זהקטר חלצים ואזרים לא אמרו זו חכמים עד חצות כלל, ולא נקט ליה הכא אלא להודיע שכל דבר שמנזח צלילה כשר כל הלילה: כדי להרחיק את

משנה כפשוטה

עמוד השחר, חיבין אתם לקרות. שכן, לפי שיטתי הרי אף לכתחילה מותר לדחות את קריאתה עד עתה, ואפילו לפי חכמים הסוברים שהגבילו את הזמן עד חצות, לא אמרו כן לגבי מי שלא קרא עד אז שיהא פטור מלקרותה עוד. כי גם הם סוברים שמן התורה זמנה כל הלילה, ותקנתם היתה רק שאסור מדרבנן לאחר את המצוה יותר מזמן חצות - וכיון שכן, הרי אף אם ההלכה כמותם (כפי הכלל: יחיד ורבים הלכה כרבים) ולא נהגתם כתקנת חכמים, עדיין נשארה לכם החובה מדאורייתא לקרותה עכשיו.

רבן גמליאל מרחיב ומבאר את דבריו: ולא במצוה זו בלבד הדין כן, אלא כל מה שְׁאַמְרוּ חֲכָמִים לגבי שאר מצוות הנוהגות בלילה, שזמניהן עד חצות הלילה - עיקר מְצוֹתֵן מן התורה עד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. וכגון: הֶקְטֵר חֲלָבִים וְאַבְרִים על גבי אש המזבח, מן הקרבנות שנשחטו ונזרקו דמם ביום, מְצוֹתֵן מן התורה עד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר; וכן כל בשר הקרבנות הַנְּאֻכְלִין רק ליום אֶחָד - ביום שחיטתם ובלילה שלאחריו, מְצוֹתֵן מן התורה לאכלם עד שְׁיַעֲלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. אִם פֶּן, לְמָה אָמְרוּ חֲכָמִים עַד חֲצוֹת? - כְּדִי לְהִרְחִיק אֶת הָאָדָם מִן הָעֵבְרָה, שאם ידחה את קיום המצוה עד לאחר חצות הלילה, הרי יש לחשוש שמא יתרשל עוד עד שיעבור כל הלילה⁽¹⁾. [ולגבי

(1) הקשו בתוספות (זבחים נז: ד"ה להרחיק) מדוע לא גזרו חכמים כמו כן לגבי הקדשים הנאכלים לפני ימים ולילה אחד שביניהם, שלא יהיו רשאים לדחות את אכילתם לאחר חצות היום השני, שמא יתרשל ויעבור כל היום? ותירצו ששקיעת החמה ניכרת לעיני בני אדם, וכשרואה שהיום מתחיל להחשיך הוא נזכר שיש להזדרז ולסיים את אכילתו לפני השקיעה, אבל עלות השחר אינו ניכר שזמנו מתקרב ובא והוא סבור שעדיין יש לו שהות.

ב מאימתי קורין את שמע בשחרית, משיכיר האדם מן העבירה. שלא
 בין תכלת ללבן. רבי אליעזר אומר, בין תכלת
 יצוא לאכלן אחר שיעלה
 עמוד השחר ויתחייב כרת.
 וכן נקראת שמע שלא יאמר עדיין יש לי שהות ותעבור עונתה: ב בין תכלת ללבן. בין
 מוטי תכלת לחוטי לבן שצליית. פירוש אחר, גיזת אמר שנצעה תכלת ויש צה מקומות שלא

משנה כפשוטה

זמן 'תפילת ערבית' עצמה - משנה ערוכה היא להלן (ד, א) שלדברי הכל זמנה כל הלילה, שקביעותה אינה תלויה בזמן שכיבה אלא ב'לילה'.

נכנסים לאכול בתרומתן - הלשון 'נכנסים' שנקטה המשנה, יש לפרשו על פי מנהגם הרגיל של הכהנים הנטוהרים מטומאתם, שבדרך כלל היו משתדלים לטבול לצורך אכילת התרומה בסוף היום סמוך לשקיעת החמה, שהרי ממילא הם זקוקים להמתין עד הלילה, ואם יקדים הטמא לטבול באמצע היום, הלא יתכן שיטמא שוב ויצטרך לטבול שנית. וכאשר היה חוזר מבית הטבילה אל הבית, כשהשעה קרובה לזמן צאת הכוכבים והוא מצפה להשלמת טהרתו, היה שוהה וממתין מחוץ לביתו, להביט ולבדוק מדי פעם אם כבר יצאו שלשה כוכבים, ואז היה נכנס מיד לאכול בתרומתו.

לא קרינו את שמע - יודעים היו בני רבן גמליאל כי עליהם לנהוג כדעת החכמים שהם רבים, ולא כאביהם או כרבי אליעזר. אלא שהיו מסופקים בדעת חכמים שאמרו עד חצות, האם הטעם הוא משום גזירה מדרבנן - ואם כן עליהם לקרוא עכשיו כחובתם מדאורייתא, או שמא חכמים סוברים שכך הוא מעיקר הדיון, משום שעד אז עדיין דרך בני אדם לשכב לישון, וכשם שרבי אליעזר סובר ששיעור הזמן הוא עד סוף השליש הראשון של הלילה, כך הם סוברים שהשיעור הוא עד חצי הלילה - ואם כן הרי כבר עבר זמן קריאתה לגמרי. ועל כך השיב להם אביהם כפי הצד הראשון של הספק ש'אם עדיין לא עלה עמוד השחר חייבים אתם לקרות'.

הקטר חלבים ואיברים מצוותן עד שיעלה עמוד השחר - 'חלבים' משמש במשנה ובגמרא ככינוי לכלל חלקי הקרבן הנקטרים על המזבח, על שם שרובם חלב ולא 'בשר' (ויקרא ג, גד), ופעמים שהם נקראים 'אִמּוּרִים'. אך בקרבן-עולה שהוא מוקטר כולו על המזבח, הרי חלקיו מכוונים רק 'איברים', על שם שקודם ההקטרה מנתחים את גוף הבהמה לאיבריה (ראה שם א, יב). והגם ששחיתת הקרבן וכל עבודותיו אינן אלא ביום, שנאמר (שם ז, לח) 'בַּיּוֹם צִוְּתוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב אֶת קִרְבָּנֵיהֶם' - אבל ההקטרה על המזבח, אם לא הספיקו לעשותה ביום, ניתן לעשותה גם בלילה (פסחים ט: וש"י ד"ה כשניתותרו).

כל הנאכלים ליום אחד - הכוונה היא לקרבנות קדשי קדשים, כגון חטאת ואשם שבשרם נאכל לכהנים בעזרה לאחר הקטרת אימוריהם, וכמו כן כל המנחות ששייריהם לאכילת כהנים בעזרה לאחר הקטרת הקומץ. אבל קדשים קלים הנאכלים גם לבעלים, זמן אכילתם לשני ימים ולילה אחד שביניהם. [יוצא מן הכלל הוא קרבן-תודה, כי הגם שלגבי שאר דינים הוא מסוג קדשים קלים, הרי לענין זמן האכילה דינו כמו קדשי קדשים, כמפורש בתורה (ויקרא ז, טו) 'וַיִּבְשֹׂר זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמֵי בַיּוֹם קִרְבָּנוּ יֶאֱכַל, לֹא יִנְיַח מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר'].

* * *

(ב) **מאימתי מתחיל הזמן שבו קורין את 'שמע' בשחרית: משיכיר בין תכלת ללבן** - כאשר אור היום כבר הגיע לשיעור שניתן להבחין על ידו בין צבע תכלת לצבע לבן. וזמן

נקלט הצבע יפה ונשאר לְכַרְתִּי. (וְגוֹמְרָה) עַד הַנֶּיץ הַחֲמָה. רַבִּי לָנָן: בֵּין תְּכַלֵּת חֲבֵרְתִּי. יְהוֹשֻׁעַ אֹמֵר, עַד שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת, שָׁפָן דֶּרֶךְ צָבַע הַתְּכַלֵּת קְרוֹב לְגוּזוֹן שֶׁל כִּרְתִּי, כְּרִישֵׁן שְׁקוּרִין פּוּרוֹ"שׁ צִלַּע"ז: עַד שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת. צִיּוּם. עַד סוֹף שְׁעָה שְׁלִישִׁית, שֶׁהוּא רִצִּיעַ הַיּוֹם צוֹמֵן שֶׁהֵימִים וְהַלֵּילוֹת שׁוּיִם. וְלַעֲלוֹם זִמְנָן ק"ש הוּא עַד רִצִּיעַ הַיּוֹם, צִיּוּן שֶׁהֵימִים אֲרוּכִים צִיּוּן קֶלְרִים. וְכֵן הֵא דַחֲנָן לְקַמְנָן (פ"ד מ"ב) תְּפִלַּת הַשַּׁחַר עַד ד' שָׁעוֹת צִיּוּם, הֵינּוּ עַד שְׁלֹשׁ הַיּוֹם. וְד' שָׁעוֹת דִּנְקֻטָּה, לְפִי שְׁלִישׁ הַיּוֹם הוּא ד' שָׁעוֹת צוֹמֵן שֶׁהֵימִים וְהַלֵּילוֹת שׁוּיִן. וְכֵן מִקּוֹם שֶׁנִּזְכַּר צִמְשָׁנָה כִּךְ וְכֵן שָׁעוֹת צִיּוּם, עַל דֶּרֶךְ זֶה אֲתָה לְרִיךְ לַחֲשֹׁב וּלְדוֹן. זֶה הַצְּנִי מִפִּירוּשֵׁי הַרַמְבַּ"ם וְנִתְקַבֵּל לִי. וְטַעַמָּא דְר"י דֹּאמַר עַד שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת צִיּוּם, שֶׁכֵּן דֶּרֶךְ צִיּוּן מַלְכִים שֶׁאֵין עוֹמְדִים מִמֵּטַתָּן עַד סוֹף שְׁעָה שְׁלִישִׁית, וְרַחֲמֵנָא דֹּאמַר וְצִיּוּמָן, עַד שְׁעָה שְׁכָל צִיּוּן אֲדָם עוֹמְדִים מִמֵּטַתָּן קֹאמְרָה, וְהַלְכָה כְּרַצִּי יְהוֹשֻׁעַ. וּמֵיחֻז לְכַתְּחִילָה לְרִיךְ לְכוּיִן לְקִרוֹת ק"ש עַם הַנֶּץ הַחֲמָה כְּמוֹ שֶׁהוּא

משנה כפשוטה

זה הוא מאוחר מעלות השחר' ומוקדם מ'הנץ החמה'⁽²⁾. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אֹמֵר: כֹּאשֶׁר יִתְרַבֵּה הָאוֹר יוֹתֵר, עַד שִׁיכִיר הַהִבְדֵּל אֶפִּילוּ בֵּין צִבְעַת תְּכַלֵּת לְצִבְעַת הַיֶּרֶק הַנִּקְרָא כְּרִתִּי - שֶׁהוּא דוֹמָה קֶצֶת לְתַכְלֵת, וּבְאוֹר מוֹעֵט אֵי אֶפְשֶׁר לְהַבְחִין בֵּינֵיהֶם. (וְגוֹמְרָה) עַד הַנֶּיץ הַחֲמָה - וּזְמַנָּה נִמְשָׁךְ עַד שֶׁתִּנָּץ הַחֲמָה וְלֹא יוֹתֵר וְלֹכֵן יֵשׁ לְטִיִּים אֶת קְרִיאַת כּוֹלָה קוֹדֵם סוֹף הַזְּמַן].

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אֹמֵר: זִמְנָן קְרִיאַת שְׁמַע נִמְשָׁךְ עַד שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת הַרְאשׁוֹנוֹת בַּיּוֹם - דִּהֵינּוּ בְּסוֹף רִבְעֵי הַרְאשׁוֹן שֶׁל הַיּוֹם⁽³⁾, שָׁפָן דֶּרֶךְ בְּנֵי מַלְכִים לְעֲמוֹד מִמֵּיטַתָּם בְּשֹׁלֵשׁ שָׁעוֹת עַל הַיּוֹם. וְהִגֵּם כִּי בְנֵי הַמַּלְכִים הֵם רַק הַמֵּיּוֹט בְּכֹלל בְּנֵי אָדָם - סוֹבֵר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ שֶׁסוֹף זִמְנָן קִימָה יֵשׁ לְקַבּוֹעַ כֹּאשֶׁר 'כָּל' בְּנֵי הָאָדָם כִּבְרָה קְמוּ מִשְׁנָתָם, וְכֵן זִמְנָן שְׁמִיעוּטָם יִשְׁנִים, הֲרִי זֶה נִחְשָׁב שְׁעֵדִיין לֹא הִגִּיעַ סוֹף זִמְנָן קִימָה. הַקּוּרָא אֶת שְׁמַע מִפְּאֵן וְאֵילָף - לְאַחַר שֶׁעָבַר

(2) ואף על פי שזמן 'בקומך' כבר מתחיל תיכף בעלות השחר שהוא תחילת היום - אבל מכיון שרוב בני אדם קמים משעה שיש די באור היום בכדי להבחין בין דבר לדבר, הצריכו חכמים להמתין בקריאת שמע עד זמן זה. ועוד, מפני שתיקנו לקרות גם פרשת ציצית עם קריאת שמע, אשר בה נאמר על התכלת 'וראיתם אותו', לפיכך קבעו גם קריאת שמע מן הזמן שניתן להבחין בצבעו לעומת חוטי הלבן שבציצית. ואכן, בדיעבד אם קרא את שמע אחר עלות השחר קודם זמן 'משיכיר', יצא ידי חובתו כעיקר הדין מן התורה (מש"ב נה, ב).

(3) שכל ה'שעות' המוזכרות במשנה ובגמרא, הכוונה היא לשעות 'זמניות' המחלקות את היום לשנים-עשר חלקים שוים, בין בימים הארוכים ובין בימים הקצרים, כך ששיעור ארכן משתנה בתקופות השנה לפי אורך היום וקצרו. בשונה מן ה'שעות' הנהוגות בזמנינו ששיעור ארכן שווה לעולם, והימים הארוכים יש בהם יותר משתיים-עשרה שעות, ואילו הימים הקצרים יש בהם פחות משתיים-עשרה שעות, כך ששלוש שעות שלנו לא בכל הזמנים הן רבע מן היום, כי בימות החמה הן פחות מרבע היום, ובימות החורף הן יותר מרבע היום. [זולת באמצע תקופת ניסן ובאמצע תקופת תשרי כשהימים והלילה שוים, שאז גם השעה הנהוגה בזמנינו היא חלק אחד משנים-עשר חלקי היום, כמו שעה 'זמנית'].

מִפְּאֵן וְאֵילָף לֹא הִפְסִיד, פְּאָדָם הַקּוֹרֵא בַתּוֹרָה: הוֹמִיקִים עוֹסִים: דא
ג בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים, בְּעֶרְבַּ פֶּל אָדָם יָטוּ הפסיד. כלומר לא הפסיד
וְיִקְרָאוּ, וּבִבְקָר יַעֲמָדוּ, שְׁנֵאָמַר (דברים ו, ז) מלצרך לפנייה ולאחרייה,
וּבִשְׂכָבָהּ וּבִקְוִמָהּ. וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים, פֶּל אָדָם אלא אע"פ שעזרה עונתה
 קורא ומצרך לפנייה
ולאחרייה: כאדם הקורא
 בתורה. אע"פ שלא ילא ידי חוצת ק"ש צעונתה, יש לו קצול שצר כקורא צמורה:
 ג יטו. על לדיהס. דכתיב צשכנך, דרך שכיבה: יעמדו. דכתיב וצקומך, דרך קימה:

משנה כפשוטה

זמנה, לא הפסיד את אמירת ברכותיה שתיקנו לפנייה ולאחרייה (המוזכרות להלן משנה ד).
 כי הברכות הללו אינן כברכת המצוות הנאמרות רק באופן שהמצוה מתקיימת כהלכתה,
 אלא הן ברכות השבח וההודאה שהחובה לאמרן עם קריאת שמע קיימת גם כשהיא
 נקראת שלא בזמנה [כל עוד שעדיין לא עבר זמן תפילת שחרית (שו"ע או"ח נח, ו; וראה ביאור
 הלכה שם)]. ויהא שכרו בקריאת שמע שלא בזמנה, רק פְּאָדָם הַקּוֹרֵא בַתּוֹרָה, שמקיים בכך
 מצות 'ודברת בס', ככל העוסק בדברי תורה, אך לא כמקיים מצות קריאת שמע 'בקומך'.

רבי אליעזר אומר עד הנץ החמה, ורבי יהושע אומר עד שלש שעות - הקשו המפרשים,
 מדוע בקריאת שמע של שחרית הנלמד מ'בקומך', לא נחלקו שאר החכמים לומר שיהא זמנה
 נמשך כל היום, כדרך שאמרו במשנה הקודמת לגבי קריאת שמע של ערבית שזמן 'בשכבך' נמשך
 כל הלילה? ותירצו, שמשמעות הלשון 'בשכבך' ניתן לפרשה בין על הזמן שבו פונים בני אדם
 לישון (כדעת רבי אליעזר במשנה הקודמת 'עד סוף האשמורה הראשונה'), ובין על כל משך הזמן שהם
 ישנים (כדעת חכמים ורבן גמליאל שם). שכן, הלשון 'שכיבה' אינה מורה דוקא על תחילת השכיבה,
 שהרי גם הממשיך לשכב בשנתו נקרא 'שוכב'. אבל 'בקומך' לא יתכן לפרשו על כל משך זמן
 היום שהאדם ער, כי רק תיכף לאחר שעת קומו מן השינה הוא נקרא 'קם', אבל לאחר מכן כבר
 ניתן רק לקרותו 'עומד' או 'הולך', וכן 'יושב' או 'סותם ער', אך לא נכון כלל לקרותו 'קם' מאחר
 שכבר קם משנתו לפני זמן רב - ולכן, לגבי 'בקומך' לדברי הכל יש זמן מוגבל שמאז והלאה
 אינו בכלל זמן קימה, אלא שלדברי רבי אליעזר הוא עד הנץ החמה, ולרבי יהושע הוא עד שלש
 שעות ביום (עפ"י מג"א נח ז, וט"ז שם ד. וראה ב'כסף משנה' - קריאת שמע א, יג - שהוכיח שאין לתרץ כי סברת
 חכמים היא שכל עוד שבני אדם ישנים, עדיין יש שהולכים אז לישון).

* * *

(ג) בֵּית שְׁמַאי אוֹמְרִים: בקריאת שמע **בְּעֶרְבַּ, פֶּל אָדָם יָטוּ וְיִקְרָאוּ** - יקראו את שמע
 כשהם מוטים על צידיהם, בדרך שכיבה כמי שמתכוון לישון. **וּבִבְקָר** - בקריאת שמע של
 שחרית, **יַעֲמָדוּ** - יקראוה בעמידה, כדרך הקם משנתו. **שְׁנֵאָמַר** (דברים ו, ז) **וּבִשְׂכָבָהּ**
וּבִקְוִמָהּ. אמנם גם בית שמאי סוברים שמצות 'בשכבך' היא רק בזמן שכיבה, ומצות
 'בקומך' היא רק בזמן קימה - אלא שבנוסף לכך, מדייקים מלשון הכתוב שיש לקרותה
 באופן התואם את צורת השכיבה וצורת הקימה. שאילו היתה כוונת הכתוב רק על הזמן,
 היה אומר בלשון אחר, כגון: 'בלילה ובבוקר', או 'בערב ובבוקר'.

וּבֵית הַלֵּל אוֹמְרִים: פֶּל אָדָם קוֹרֵא פְּדָרְפוּ - כפי רצונו, בין עומד ובין יושב או הולך,

בדרכו. זין נקימה, זין זקמה, זין זשינה, זין זשכינה, זין זשליכה: כדי היית. ראוי היית ליהרג, ואס היית מת, היית מתמיינ זנפשן: אמר רבי טרפון, אני הייתי בא בדרך, והייתי לקרות פדברי בית שמאי, וספנתי בעצמי מפני הלסטים. אמרו לו, פדי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל:

משנה כפשוטה

שנאמר (שם) 'ובלכתך בדרך' - הרי מכאן שניתן לקרותה אפילו כשהוא מהלך בדרכו. אם כן, למה נאמר 'ובשכבך ובקומך' - בשעה שבני אדם שוכבים, ובשעה שבני אדם עומדים משנתם, אבל אין הכתוב מדבר באיזה אופן תהא קריאתה.

הרי שגם לבית הלל, לולא הכתוב 'ובלכתך בדרך', היה לנו לפרש שבערב יטו ויקראו, ובבוקר יעמדו ויקראו. ואולם בית שמאי דורשים מן 'ובלכתך בדרך' ללמד שרק העוסק בדבר הרשות, מפסיק מעיסוקו וקורא את שמע ('בלכתך' - בלקת שלך), אבל העוסק וטרוד בענין מצוה, פטור מלהפסיק ולקרות את שמע. ובית הלל סוברים שיש ללמוד מכך גם זה וגם זה (גמרא יא).

אמר רבי טרפון: אני הייתי בא בדרך, בהיותי רכוב על החמור, וכשהגיע זמן קריאת שמע של ערבית ירדתי ממנו והייתי על הצד לקרות את שמע פדברי בית שמאי, ועל ידי כך ספנתי בעצמי - הבאתי את עצמי לידי סכנה מפני הלסטים (שודדים ורוצחים) שהיו שם, אשר ראו אותי כשוכב וישן בדרך על הארץ, וכמעט שעלה בידם לפגוע בי. אמרו לו חכמים: פדי (כדאי) היית לחוב בעצמך - ראוי היית להביא על עצמך עונש זה, מפני שעברת על דברי בית הלל שהלכה כמותם, והרי אמרו 'כל אדם קורא בדרכו' - וכיון שאין הלכה כבית שמאי, הרי עדיף לעמוד או לישב בשעת קריאת שמע, כי אין זה מכבוד השכינה לקרותה בהטייה על הצד, מעין שכיבה (יעק"א בשם תשובת הרמ"א).

כל אדם יטו ויקראו - הלשון 'כל' אדם פירושו: לא רק מי שבאמת בא עתה לשכב ולישון, ואכן קורא את שמע 'בשכבו', אלא אפילו כל אדם, גם מי שעדיין לא הגיע עת שכבו לישון, מכל מקום בשעת קריאת שמע יהא קוראה כעין השוכב לישון, לקיים את הכתוב 'בשכבך'.

* * *

הקדמה למשנה ד

המשנה הבאה עוסקת בברכות קריאת שמע הנאמרות בשחרית ובערבית, לפנייה ולאחריה. ובה מבואר גם דין כללי הנוגע לגבי הנוסח שקבעו חכמים בשאר הברכות כולן.

הנוסחאות השונות שקבעו חכמים בברכות, נחלקות בעיקרן לשני סוגים: ברכות 'ארוכות' וברכות 'קצרות'. הארוכות - כגון ברכת 'קידוש' בלילי שבתות ומועדים, ברכת 'על המחיה', ברכת 'אשר יצר', ברכת 'קידוש לבנה' וכדו' - הברכות הללו, הואיל והן באות בנוסח ארוך של הרחבת דברים, תיקנו בהן שתהיינה פותחות בלשון ברכה ('ברוך אתה ה...') וגם מסיימות (חותמות) בלשון ברכה, כדרך כל התחלת ענין וסופו. והקצרות - כגון ברכות הנהנין כדוגמת

ד בַּשַּׁחַר מְבָרֵךְ שְׁתֵּים לְפָנֶיהָ וְאַחַת לְאַחֶיהָ, ד שְׁתֵּים לְפָנֶיהָ. יוֹלֵךְ אוֹר
 וּבְעֶרְבֵי שְׁתֵּים לְפָנֶיהָ וְשְׁתֵּים לְאַחֶיהָ. אַחַת לְאַחֶיהָ. אַחַת
 אֶרְפָּה וְאַחַת קְצָרָה. מְקוֹם שְׁאֲמָרוּ לְהֶאֱרִיף, אַחַת אֶרְפָּה וְאַחַת
 מַעֲרִיב עֲרִבִים וְהַנֶּזֶק עוֹלָם: וְשְׁתֵּים לְאַחֶיהָ. אַחַת אֶרְפָּה וְהַנֶּזֶק עוֹלָם: אַחַת אֶרְפָּה וְאַחַת
 קְצָרָה. אֲשֶׁמִּים שְׁלֹפְנִיהָ קָאֵי, יוֹלֵךְ אוֹר אֶרְפָּה, שְׁפֹתָהּ צִנְרוֹן וְחֹמַתָּה צִנְרוֹן, וְכֵן מַעֲרִיב

משנה כפשוטה

'המוציא לחם מן הארץ', 'בורא פרי העץ'; או ברכות המצוות כדוגמת 'לישב בסוכה', 'על נטילת לולב' - הברכות הללו, הואיל ואין בהן אלא מאמר אחד קצר, בלא שום הרחבת דברים, לא שייך לתקן בהן גם פתיחה בלשון ברכה וגם חתימה בלשון ברכה, ולכן הן רק מתחילות ב'ברוך אתה ה'...' בלא חתימה המסיימת שוב בלשון ברכה.

וכאשר ישנן שתי ברכות ארוכות או יותר, שסדרן הקבוע לבוא בזו אחר זו, לא תיקנו חכמים לפתוח בכולן בלשון ברכה, אלא די בברכה הראשונה שתהא פותחת ב'ברוך אתה ה'...', והפתיחה הזאת עולה גם בעבור כל שאר הברכות הבאות לאחריה, להיותה כעין פתיחה כללית להן. ולכן, כל השאר רק חותמות ב'ברוך אתה ה'...' אך בלא פתיחה כזו בתחילתן. וכך הן כל הברכות שבתפילת 'שמונה-עשרה', שרק הראשונה פותחת בברכה, ואילו כל הנמשכות לאחריה יש בהן חתימה בלבד בלא פתיחה.

הברכות הארוכות הללו שיש בהן רק חתימת ברכה בלא פתיחת ברכה, מפני שהן המשך מן הפתיחה שבברכה הראשונה - נקראות במשנתנו בשם 'ברכות קצרות', הגם שמצד עצמן הן ארוכות, אשר אילו היו באות כל אחת לבדה, היו זקוקות לפתיחה - אבל מאחר שחסרה בהן ברכת הפתיחה, ניתן לקרותן 'קצרות' לעומת הראשונה שהיא כוללת שתי לשונות של ברכה, הן בראשה והן בסופה.

(ד) בקריאת שמע הנאמרת בַּשַּׁחַר, מְבָרֵךְ שְׁתֵּים לְפָנֶיהָ וְאַחַת לְאַחֶיהָ. שתי הברכות שלפניה: 'יוֹצֵר אוֹר' ו'אֵהָבָה' (= 'אֵהָבָה עוֹלָם' או 'אֵהָבָה רַבָּה'), והברכה שלאחריה: 'אֵמֶת וְיִצְיָב'. מְבָרֵךְ שְׁתֵּים לְפָנֶיהָ וְשְׁתֵּים לְאַחֶיהָ. לפניה: 'אֲשֶׁר בְּדָבָרוֹ מַעֲרִיב עֲרִבִים' ו'אֵהָבָה עוֹלָם', ולאחריה: 'אֵמֶת וְאִמוּנָה' ו'הַשְּׂפִיבֵנו'.

אותן השתים שלפניה, בין בשחרית ובין בערבית, אַחַת מֵהֶן אֶרְפָּה וְאַחַת מֵהֶן קְצָרָה - הראשונה שבשחרית פותחת ב'ברוך אֵתָהּ ה'...' יוֹצֵר אוֹר... וחותמת ב'ברוך אֵתָהּ ה' יוֹצֵר הַמְּאֹרוֹת', ואילו השנייה רק חותמת בלשון ברכה - 'בְּרוּךְ אַתָּה ה' הַבּוֹחֵר בְּעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאֵהָבָה', אבל פתיחתה אינה בלשון ברכה אלא 'אֵהָבָה עוֹלָם' או 'אֵהָבָה רַבָּה'. וכן בערבית, הראשונה פותחת: 'בְּרוּךְ אַתָּה ה'...' אֲשֶׁר בְּדָבָרוֹ מַעֲרִיב עֲרִבִים' וחותמת 'בְּרוּךְ אַתָּה ה' הַמַּעֲרִיב עֲרִבִים', ואילו השנייה רק חותמת: 'בְּרוּךְ אַתָּה ה' אוֹהֵב עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל', אבל פתיחתה אינה בלשון ברכה אלא 'אֵהָבָה עוֹלָם'.

ולגבי הברכות שלאחרי קריאת שמע, הגם שלא פירשה המשנה אם יש ברכה בפתיחתן, ניתן ללמוד מתוך הענין שאין בהן פתיחה, משום שהראשונה מן השתים שלפני קריאת שמע, עולה פתיחתה גם לאלו שלאחריה (ואין קריאת שמע נחשבת כהפסק ביניהן, כי הרי כך הן נתקנו שתהיה קריאת שמע באמצען). ולכן: הברכה האחת שלאחריה

ערצים. אהנה קלרה, אינו רשאי לקצור. לקצור, אינו רשאי להאריך.
 שחמתם צנרון ואינה פותחת צנרון: לחתום.
 צנרון: שלא לחתום. כגון
 צרכת הפירות וצרכת ה מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר רבי
 המלוות: ה מזכירין יציאת מצרים בלילות. פרשת ליית אומרים אותה נקראת שמע של

משנה כפשוטה

בשחרית, מתחילה ב'אמת ויציב' וחותרת 'ברוך אתה ה' גאל ישראל'. וכמו כן השתים
 שלאחריה בערבית: הראשונה שבהן מתחילה ב'אמת ואמונה', וחותרת 'ברוך אתה ה'
 גאל ישראל'; וגם האחרונה מתחילה ב'השכיבנו', וחותרת 'ברוך אתה ה' שומר עמו
 ישראל לעד'.

מקום שאמרו חכמים להאריך - כל ברכה שתיקנה להיות 'ארוכה', הפותחת בברכה,
 אינו רשאי המברך לקצור אותה, מבלי לפתוח בה בברכה. וכל מקום שאמרו לקצור, אינו
 רשאי להאריך ולפתוח בה בברכה. כי הגם שיש רשות לשנות מעט מן הנוסח המתוקן
 של הברכות, היינו דוקא באמצע דברי הברכה, בתוך הרחבת דברי עניינה, אבל לא לשנות
 את עצם צורתה ממה שתיקנו חכמים בראשה ובסופה. וכמו כן במקומות שאמרו חכמים
 לחתום בלשון ברכה, אינו רשאי שלא לחתום כן, כגון כל הברכות הארוכות והקצרות
 המסיימות בברכה. וכן אלו שאמרו בהן שלא לחתום, כגון הברכות הקצרות לגמרי, שכל
 עיקרן רק מאמר אחד בלבד, אינו רשאי לחתום אותן שוב בברכה [כגון: 'ברוך אתה ה'
 אלוהינו מלך העולם בורא פרי העץ - ברוך אתה ה' בורא הפירות] - כי כל השינויים
 האלו בראש הברכות ובסופן, הם מעיקר צורת הברכה.

* * *

הקדמה למשנה ה

המשנה הבאה עוסקת במצות הזכרת יציאת מצרים אשר היא חובה תמידית לקיימה בכל
 יום, כפי שלמדו מן הכתוב (דברים טו, א) 'למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך'.

מצוה זו, הגם שביסודה אינה קשורה למצות קריאת שמע, תיקנו אותה חכמים שתיאמר יחד
 עמה, לאחר קריאת שתי הפרשיות 'שמע ישראל... והיה אם שמע...'. ובחרו לכך ב'פרשת ציצית'
 (במדבר טו, לד-מא) שבסופה נאמר: 'אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם
 לאלהים, אני ה' אלהיכם'.

הנידון במשנתנו הוא, האם המצוה להזכיר יציאת מצרים דיה בפעם אחת בלבד בכל יום, או
 שמא יש להזכירה גם בלילה.

(ה) מזכירין יציאת מצרים בלילות - כלומר: גם בקריאת שמע של ערבית קוראים עמה
 פרשת ציצית, הגם שמצות ציצית נוהגת רק ביום⁽⁴⁾ - משום שבסופה מזכירים יציאת

(4) במצות ציצית נאמר (במדבר טו, טז) 'והיה לכם לציצית וראיתם אתו' - מכאן שמצוותה נוהגת רק בזמן
 שניתן לראותה, דהיינו ביום.